

İbn Hazm'a Göre Hıristiyan Mezhepleri

Tahir AŞIROV*

Atıf/©: Aşirov, Tahir (2009). İbn Hazm'a Göre Hıristiyan Mezhepleri, Milet ve Nihal, 6 (3), 97-123.

Özet: İbn Hazm'a göre, tarihi geçmiş bin yıldan fazla olan Hıristiyanlık, yaşadığı dönemdeki tezahürleri itibarıyla, İsa Mesih'in getirdiği dinden kaynaklanan bir gelenek değildir. Aksine ona göre, İsa Mesih'in getirdiği din, Şam vizyonuyla kendine görev verildiğini ileri süren Pavlus tarafından değiştirilmiştir. İbn Hazm'ın Hıristiyan mezhepleri hakkında verdiği bilgiler, günümüze de ışık tutmakta ve pek çok konuyu aydınlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hazm, Hıristiyanlık, Pavlus, Hristiyan mezhepleri, Hz. İsa.

İbn Hazm (öl. 1064) dinler tarihi ile ilgili abidevi eseri *el-Fısal fi'l-Milet ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*'de dinler ve mezhepler hakkında sistemli bilgiler vermekte, çeşitli din ve mezheplerin tarihi seyirlerini, kurucularını, itikatlarını ve etkili oldukları bölgeleri belirtmekte; aynı zamanda dinlerin kutsal kitap anlayışlarını ve çelişkilerini göstermektedir.

İbn Hazm, Hıristiyanlığı iki yerde bahis konusu etmektedir. İlki, *el-Fısal*'ın I. cildinde Allah'a şirik koşanlar bölümünde¹ teslis doktrininin reddi bağlamında, Kristolojik tartışmalar çerçevesinde

* Dr., Magtymguly Devlet Üniversitesi, Aşgabat - Türkmenistan, [tahirashirov@gmail.com].

¹ İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahiri, *el-Fısalu fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, I-III. (Neşr. Ahmet Şemseddin), Daru'l-Kutubu'l-İlmiye, Beyrut 1996, 1/64-65.

karşımıza çıkmaktadır². İkincisi yine *el-Fısal*'ın I. cildinde içinde Hıristiyanların vahiy ve Kutsal kitap anlayışı bağlamında ortaya çıkmaktadır³. Yeni Ahid koleksiyonunu oluşturan İnciller ayrı bir başlık⁴, mektuplar da ayrı bir başlıkta ele alınmakta ve Yeni Ahid'in tüm kitaplarının tahrif edildiği ispatlanmaya çalışılmaktadır⁵. Bunun dışında İbn Hazm'ın Hıristiyanlarla ilgili bilgi verdiği başka eserleri de bulunmaktadır⁶. İbn Hazm, dinler, mezhepler ve Kutsal Kitaplara dair incelemelerinde zahirî metodu uygulamıştır.

İslam dünyasında mezheplerin tarihini, ortaya çıkış sebeplerini ve görüşlerini anlatan Makâlât, Fırak, Mîlel ve Nihal isimleri altında birçok eser yazılmıştır. Ancak bu eserler arasında takip edilen usulde, mezheplerin sayısı ve sınıflandırılmasında farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim eş-Şehristânî el-Mîlel ve'l-Nihal adlı eserinin ikinci mukaddimesinde İslam Fırkalarının Sayısını Tesbitte Esas Alınacak Bir Kâidenin Belirlenmesi başlığı altında, "bil ki, makalât (mezhepler tarihi) yazarlarının İslâm fırkalarının sayısı konusunda bir asla veya nassa dayanan bir kanuna veya var olduğu haber verilmiş bir kâideye bağlı olmayarak ortaya koydukları bazı metotları vardır. Bu konuda eser yazan kimselerin, fırka sayısını tespit hususunda üzerinde ittifak ettikleri bir metodun bulunduğunu görmedim"⁷ şeklinde bir açıklama yapmaktadır. Bazı yazarlar Hz. Peygamberin, "Mecûsîler yetmiş, Yahudiler yetmiş bir, Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrılmış, Müslümanlar da yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır"⁸ hadisini temel bir ilke olarak almış

² İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/65-72.

³ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/258-334.

⁴ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/324-323.

⁵ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/324-334.

⁶ İbn Hazm, *Cemhîretü Ensâbi'l-Arab*, Daru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1998. s. 501-505.; İbn Hazm, *el-İhkam fî Usulî'l-Ahkam*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatü'l-Asime, Kahire 1970. s. 24. İbn Hazm, *İlmu'l-Kelam ala Mezahîbi Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*, thk. Ahmed Hicazi Saka, el-Mektebetü's-Sekafiyye, Kahire 1979. s. 56-57.

⁷ eş-Şehristânî, *el-Mîlel ve'n-Nihal*, 2. Baskı, I-II. Beyrut 1975. 1/14.

⁸ Bk. Buhârî, "İ'tisam", 10; Müslim, 247; "İmâre", 170, 173, 174.; Ebu Davut, "Fiten" 1; Tirmizî, "Ften" 37, 51; İbn Mâce, "Mukaddime", 1, "Fiten", 9; İbn Hanbel, V, 34, 269, 278, 279. "Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunların biri hariç, hepsi ateştedir. Kurtuluşa eren fırka, benim ve ashabımın yolu üzerinde bulunan fırkadır".

ve buna göre sınıflandırma yapmışlardır. Bunlara Bağdadî'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ını ve eş-Şehristanî'nin *al-Milel ve'l-Nihal*'ını örnek olarak verebiliriz. İbn Hazm ise mezhepleri belli bir kayda tâbi tutmaksızın kendine göre sınıflandırmıştır.

I. Genel Olarak Hıristiyanlık

İbn Hazm, Hıristiyanlığın hem geçmişini hem de yaşadığı dönemdeki durumunu nazarı dikkate alarak, bu dinin ortaya çıkışı, gelenekleri ve yayılması hakkında bilgi vermektedir. İbn Hazm'a göre, tarihi geçmişi bin yıldan fazla olan⁹ Hıristiyanlık, İsa Mesih'in getirdiği dinden kaynaklanan bir gelenek değildir. Aynı şekilde, Hz. İsa'ya nispet edilen kutsal kitap da onun getirdiği metin değildir.

İbn Hazm, İnciller ve Hıristiyanların kutsal addettiği diğer kitapların hem hilaf-ı hakikat hem de çelişik bilgilerle dolu olduğunu belirttikten sonra, genel olarak Hıristiyanlık hakkında şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

Dinlerinin bozuk oluşuna gelince; bir parça akıllı olan herkes, bunu rahatlıkla anlar. İncillerin ve Hıristiyanların diğer (kutsal) kitaplarının ne Allah Teala'nın ne de Mesih Aleyhisselam'ın indinden gelmediğini göstermek için bürhan (ispat) getirmeye de ihtiyaç duymuyoruz. Halbuki, Tevrat ve Yahudi peygamberlere nispet edilen kitaplar konusunda buna ihtiyaç duymuştuk. Çünkü Yahudilerin çoğu ellerinde bulunan Tevrat'ın Allah'tan Hz. Musa'ya indirilmiş olduğunu iddia ediyor. Bu nedenle biz, bu konudaki iddialarını çürütmek için kanıt getirme ihtiyacı duyduk. Hıristiyanlar ise, bizi bu sıkıntıların tamamından kurtardılar. Çünkü onlar, ne İncillerin Allah'tan Mesih'e indirilmiş olduğunu ne de Mesih'in onları getirmiş olduğunu iddia ediyorlar. Aksine, öncesi ve sonrasıyla, Aryusileriyle, Melkileriyle, Nasturileriyle, Yakubileriyle, Marunileriyle, Bulyanileriyle onların tamamı bu İncillerin dört malum kişi tarafından farklı zamanlarda yazılmış dört tarih oldukları hususunda ittifak halindedirler¹⁰.

⁹ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/224.

¹⁰ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/251

İbn Hazm'ın bu değerlendirmesinden şu sonuçları çıkarmak mümkündür: Her şeyden önce, yaşanan haliyle Hıristiyanlık vahye dayalı bir din hüviyetine sahip değildir. Çünkü hem İnciller hem de Hıristiyanların diğer kutsal metinleri Allah tarafından nazil olmamıştır. Öte yandan bu metinlerin İsa Mesih'le de doğrudan bir bağlantısı da yoktur. Peki, bu söylenenlerin kanıtı nedir? İbn Hazm, bu soruyu basit fakat etkili bir biçimde, bizzat Hıristiyanların, bu konuda tam bir ittifak halinde olduklarını belirterek cevaplandırır. Öte yandan, alıntılıdığımız metinde, İbn Hazm, İncillerin vahiy niteliği taşımadığını, aksine, bir takım müelliflerin kaleminden çıkmış tarihi malumattan ibaret olduklarını belirtmektedir. Buna da kanıt olarak, bütün Hıristiyanların bu konuda farklı düşünmediklerini göstermektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, İbn Hazm, Elçilerin İşlerinde geçen bir pasaja¹¹ atıfta bulunarak, İsa Mesih'e inananların azlığını¹² ve İsa'nın göğe çekilmesinden sonra başta havariler olmak üzere, bütün Hıristiyanların üç yüz sene gibi uzun bir dönem baskı altında yaşamış ve inançlarını gizlemiş olmalarını İsa Mesih'in getirdiği dinden uzaklaşmanın sebepleri arasında görmektedir¹³.

İbn Hazm, bu bağlamla ilgili olarak, Hıristiyan topluluğuna da atıfta bulunuyor ve İsa'nın hayatında kendisine inananların yüz yirmi erkek ve bir grup kadından ibaret olduğunu belirtiyor ve bunu bir olumsuzluk olarak değerlendiriyor. Öte yandan, Hz. İsa'nın ref'inden sonra geçen üç yüz yıllık süre zarfında Hıristiyanlığın kelimenin tam anlamıyla sıkı bir takibata uğramış olduğunu bu olumsuzluğa ilave ediyor. Öyle ki, bu dine inananlar, inançlarını saklamak zorunda kalıyorlardı ve hiçbir Hıristiyan, insanları alenen bu dine davet edemiyordu. Çünkü dini kimliği deşifre olmuş birisi ya taşla veya kılıçla öldürülüyor, ya asılıyor ya da zehirletiliyordu. İbn Hazm, bunlara ilaveten, üç yüz yıl boyunca Hıristiyanlar için sığınabilecekleri güvenilir bir yerin bulunmadığını da belir-

¹¹ "O günlerde Petrus, yaklaşık yüz yirmi kardeşten oluşan bir topluluğun ortasında ayağa kalkıp şöyle konuştu...". Elçilerin İşleri, 1/15.

¹² İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/253, 1/341.

¹³ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/253–254.

tiyor. İbn Hazm'a göre, işte bu süre zarfında ve bu olaylar neticesinde, Allah tarafından nazil olan gerçek İncil, çok az bir kısmı müstesna, ortadan kaybolmuştur¹⁴.

İbn Hazm, İsa Mesih'in getirdiği dini gelenekten bağımsız ve ya tarihi süreçte yeniden şekillenen Hıristiyanlığın alenen yaşanmaya başladığı devrin İmparator Konstantin dönemi olduğunu belirtmektedir. Başka bir ifade ile, İbn Hazm, İmparator Konstantin'in Hıristiyan olmasıyla, Hıristiyanlığın gizli yaşanan bir din olmaktan kurtulup alenen yaşanan bir din haline geldiğini ifade ediyor. Konstantin'in Hıristiyanlığı kabulüne gelince; Konstantin'in babası, bir Hıristiyan'ın kızı olan ve Hıristiyanlığı gizlice yaşayan Helena ile evlenir. Konstantin'in annesi olan Helena, sadece gizli bir Hıristiyan olarak yaşamasına devam etmez, aynı zamanda çocuğunu da Hıristiyan geleneğine uygun olarak yetiştirir¹⁵. Böylece, M.S. 313 yılında imparator olan Konstantin, annesinin de etkisiyle, Hıristiyanlığın meşru bir din olarak resmen tanındığı Milan Fermanı'nı yayınlar ve Hıristiyanlık çok geçmeden İmparatorluğun en önemli dini haline gelir¹⁶.

İbn Hazm, İmparatorluk dini haline gelen Hıristiyanlığın tarihi gelişim süreci hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre, ilk Hıristiyan İmparator olan Konstantin ve onun oğlu Konstantin'in ölümünden sonra yaşanan dönemde, Hıristiyan dini İmparatorluktan uzaklaştırılmış ve paganizme avdet edilmiştir. Sonraki dönemlerde, Konstantin'in akrabalarından olan bir imparatorun iktidarı ele geçirmesiyle, tekrar Hıristiyanlığa dönülmüştür¹⁷. Öte yandan, düşünürümüz, iktidarı ele geçiren Hıristiyanların, daha önce üç yüz yıl boyunca kendilerine uygulanan zulüm ve baskıları, Hıristiyan olmayanlara tatbik ettiklerini de ifade etmektedir¹⁸.

¹⁴ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/253–254.

¹⁵ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/254, 1/327, 1/339–341.

¹⁶ Bkz., Aydın, Mehmet, "*Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü*", s. 96, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, İstanbul 2004

¹⁷ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/341.

¹⁸ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/340.

İbn Hazm, Hıristiyanlığın sosyal, siyasal ve dini tarihi hakkında vermiş olduğu bilgilerden sonra bir takım genel sonuçlara ulaşıyor. Her şeyden önce, ona göre, Hıristiyanlığın yaşamış olduğu tarihi süreç, “naklin sürekliliği”ni neredeyse imkansız hale getirmiştir. Başka bir ifade ile Hıristiyanların tarihi, Hıristiyanlığı asli formunda muhafaza etmeyi mümkün kılacak unsurlardan mahrum olarak gelişmiştir. Varlığını ancak gizli olarak sürdüren bu dinin mensupları, doğal olarak, dinlerini korumaya ve aslını muhafaza etmeye güç yetirememişlerdir. Hıristiyanlığın hem uzun bir süre gizli yaşamak zorunda kalması, hem de asli formunu muhafaza edecek mekanizmalardan yoksun olması, onu, yabancı unsurların etkisine son derece açık bir yapı haline getirmiştir. Bu bağlamda özellikle Maniheizm (el-mennaniyye) Hıristiyanlığa önemli ölçüde etki etmiştir¹⁹.

Yine İbn Hazm’a göre, Hıristiyanlığın, İsa’nın getirdiği dini gelenekten uzaklaşmasının veya değişime uğramasının diğer bir nedeni de, Hıristiyan ruhanîlerinin yapmış olduğu dini toplantılardır. Hıristiyan ruhanîlerin yapmış oldukları bu toplantılara ‘konsil’ denildiğini belirten İbn Hazm, bu dini toplantılar hakkında genel olarak bilgiler vermektedir. İbn Hazm, Hıristiyanlıktaki konsillerin, dini meselelerde hüküm mercii olduğunu özellikle belirtmektedir²⁰. Fakat düşünürümüze göre, söz konusu konsillerde alınan kararlar ve verilen hükümler, dinin özüne uygun karar ve hükümler değildir. İbn Hazm, Hıristiyan ruhanîlerinin gerçekleştirdiği konsilleri, İsa Mesih’in getirdiği dinden uzaklaşmanın ve bu dini aslından uzaklaştırmanın temel nedenleri arasında görmektedir.

Hıristiyanlığın Mimarı Pavlus:

Bilindiği gibi, birçok dinler tarihçisi, Pavlus’u Hıristiyanlığın kurucuları arasına yerleştirir ve ona bu hususta çok büyük değer atfe-

¹⁹ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/254

²⁰ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/252.; Atâurrahîm, Muhammed, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, (çev. Kürşat Demirci) İnsan Yayınları, İstanbul 1985. s. 14.; Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Dünceler Tarihi II*, (çev. Ali Berktay), Kabcacı Yayınlar, İstanbul 2003. s. 417-418.

der. Hz. İsa ile Havarilerinin inanç ve ibadetler bakımından Tevrat'a ve bir bakıma Yahudiliğe bağlı olmalarına karşın, Pavlus bu yolu terk ederek adeta yeni bir inanç ve ibadet sistemi oluşturmuştur. Yaşayan Hıristiyanlık da dini menşeyini büyük ölçüde bu sistem üzerinde temellendirmiştir. Dolayısıyla, Hıristiyanlık, önemli ölçüde Pavlus'un öğretilerine dayanan bir din olarak karşımıza çıkmaktadır. Pavlus, "kurduğu cemaatlere yazdığı mektuplarda, Yahudi şeriatın serbest olan, yalnız İsa'nın ölümünde peyda olan kurtuluşa güvenen bir dini bildirmiştir. İsa'nın gelişi ile yeni ebedi dünya şimdiden gelmiştir. Pavlus İsa'nın bildirdiklerine başka bir şekil vermiştir"²¹. Hıristiyan ruhban sınıfı Pavlus'u, aziz kabul etmiş ve onun yazdığı mektuplar da, Kutsal Kitabın bir parçası haline getirilmiştir. Hatta Luka'nın yazmış olduğu Resullerin işleri bölümünde de Pavlus'un hayatı anlatılmaktadır.

İbn Hazm, Hıristiyanlığın mimari sayılan Pavlus'a eserlerinde ayrıntılı olarak yer verir ve onun Hıristiyanlıktaki konumuna dair uzun açıklamalarda bulunur. İbn Hazm, Pavlus'un, Simun Petrus'un öğrencisi olduğunu belirtmektedir²². Düşünürümüz, Pavlus'un Hıristiyanlara göre durumunu belirtirken, onun, Hıristiyanlar nezdinde peygamberlerden daha üstün bir konumda bulunduğunu ifade eder²³. İbn Hazm'ın bu değerlendirmesinin günümüz Pavlus araştırmalarına ışık tutacak nitelikte olduğu söylenebilir. Gerçekten de Hıristiyanların nezdinde Pavlus bir peygamberdir²⁴. Ancak, Pavlus'un peygamberliğini, Hıristiyanların Baba Tanrı'sının elçiliği çerçevesinde değil, Oğul'un elçiliği çerçevesinde

²¹ Schimmel, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 243, İstanbul 1999; ayrıca bkz., Sarıkçioğlu, Ekrem, *Dinler Tarihi*, s. 265. Sarıkçioğlu, Pavlus hakkında şu bilgilere yer veriyor: "Mektup yazarları arasında isminden en çok söz edilen 12 mektupla Paulus'tur. Bugünkü kiliselerin babası sayılan enerjik bir zattır. Tarsus'ta bir Yahudi ailesinden doğmuş, putperest çevrede yetişmiştir. Önce İsa düşmanlığı yaparken, İsa'nın ölümünden sonra vizyonel bir aydınlanma ile İsa'nın risaletini kabul etmiş, yaptığı yorumlarla İsa'nın tanrılığını savunarak Hıristiyanlığa yeni bir yön vermiştir. İsa'nın ölümüyle Eski Ahit şeriatının kefalet olarak neshedildiğini, kaldırıldığını savunmuş, kendini Hıristiyanlığın merkezine getirebilmiştir".

²² İbn Hazm, *el-Fısal*, I/252.

²³ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/67.

²⁴ Gündüz, Şinasi, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, s. 39-53.

düşünmek gerekir. Bu manada o, diğer Oğul elçilerin en üstünü olarak görülmektedir. Şimdi İbn Hazm'ın, Pavlus'un peygamberden daha üstün kabul edildiğine dair görüşünü bu açıdan ele almak gerekir. Çünkü Pavlus, kendi kategorisinde yer alan diğer elçilerden daha üstündür ve bugünkü Hıristiyanlığın da kurucusudur. Hıristiyanların nezdinde, fazilet sıralamasında Simun Petrus başta gelir; sonra Pavlus, daha sonra ise asır asır piskoposlar gelmektedir²⁵.

İbn Hazm, yaşayan Hıristiyanlığın mimarı sayılan Pavlus'un Hıristiyan olmasına değinir ve Hıristiyanlığa girişinin İsa Mesih'in yükselmesinden sonra olduğuna dikkat çeker²⁶; ve onun, "asla havariler arasında olmadığını, bilakis, Allah Teala'nın, haklarında, 've bir taife de kafir oldu'²⁷ buyurduğu taife içerisinde yer aldığını" ifade eder²⁸.

İbn Hazm, Pavlus'la ilgili tespit ve değerlendirmelerinde ilk olarak onun mektuplarından bahsetmektedir. O, Pavlus'u "lanetlenmiş" ve "küfre düşmüş" birisi olarak görür ve böyle birinin Hıristiyanlar tarafından kutsanmasını akıl almaz bir iş olarak değerlendirir. Onun yazmış olduğu mektupların kutsal addedilmesi ve Kutsal Kitap'ta yer alması, İbn Hazm tarafından son derece hatret verici bir durum olarak görülmüştür. Öte yandan, düşünürümüz, mezkur şahsın, Hıristiyanlığı kendi sapkın fikirleri doğrultusunda şekillendirdiğini de belirtir ve bu hususlarda uzun uzun açıklamalarda bulunur²⁹. İbn Hazm'ın görüşleri çerçevesinde denebilir ki, Hıristiyanlığın asli mecrasından kopmasında ve tahrif edilmiş bir din haline getirilmesinde en önemli etken Pavlus olmuştur. Pavlus sayesinde Hıristiyanlık hem nakl-i sahihten hem de akl-ı selimden uzaklaştırılmıştır³⁰.

²⁵ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/337.

²⁶ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/327.

²⁷ Kurân-ı Kerim, 60/14.

²⁸ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/290.

²⁹ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/251.

³⁰ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/326.

İbn Hazm, Hıristiyanlığın mimarı Pavlus'un Hıristiyanlık üzerindeki etkilerinden, diğer bir ifade ile bu din üzerinde yaptığı tahrifattan bahsederken sünnet uygulamasıyla ilgili tasarrufa özel bir önem yüklemektedir. Rivayete göre, Pavlus, Tevrat'a dayalı şeriata en önemli unsurlarından birisi olan sünnet olmayı yasaklamıştır. İbn Hazm'a göre, Pavlus bu ve benzeri konularda pek çok dini hükme karşı çıkmış ve kendine ait bir takım hükümleri din olarak uygulamıştır³¹.

Pavlus'un yalancı olduğuna eserinin birçok yerinde dikkat çeken³² İbn Hazm, onu, İsa Mesih'e inanları dalaletle götüren ve onun getirdiği ayetleri ve hükümleri değiştiren kişi olarak tasvir etmektedir³³.

II. Hıristiyan Mezhepleri

Her dinde olduğu gibi Hıristiyanlıkta da görüş, yorum veya uygulama farklılıkları sebebiyle çeşitli mezhepler ve tarikatlar ortaya çıkmıştır. Ebu Muhammed İbn Hazm, dinler tarihi ile ilgili eserlerinde Hıristiyan mezheplerinin kurucuları, yayılma süreçleri ve hangi bölgelerde etkili oldukları hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgilerin bir kısmını Hıristiyanlık başlığı altında, bir kısmını ise genel veya itikadî konular başlığı altında vermiştir. O sadece Hıristiyanlar arasında genel olarak kabul gören mezhepler hakkında değil heretik/râfızî olarak nitelendirilen mezhep ve gruplar hakkında da malumat sunmaktadır. Bu bakımdan İbn Hazm, Hıristiyan mezheplerini itikadî sınıflamaya göre tasarlamıştır³⁴. Bununla birlikte düşünürümüzün, Hıristiyan mezheplerini işlevsel devamlılıklarına göre de tasnif ettiği görülmektedir. Yine Hıristiyanlıkla etkileşim içerisinde oluşan mezhepler hakkında da kendi görüşlerini belirtmektedir³⁵.

³¹ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/270, 324

³² İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/324-325.

³³ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/326.

³⁴ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/64.

³⁵ İbn Hazm göre İseviyye mezhebinin kurucusu Ebu İsa el-İsbihanî'dir. Onun da İsbihanî Yahudî olduğunu açıklamaktadır. Diğer bir ifadesinde ise kendisine ulaşan bilgiye göre onun isminin Muhammed b. İsa olarak belirtmektedir. İseviyye mezhebi Meryem oğlu İsa'nın nübüvvetini kabul etmekle beraber tüm

A. Ariusçuluk

İbn Hazm, Hıristiyan mezhepleriyle ilgili açıklamalarına Ariusçulukla başlamaktadır. O, modern bilimsel metotta olduğu gibi, mezhebin kurucusu Arius'un hayatı hakkında kısa da olsa bilgi verdikten sonra onun düşüncesini irdelemeye geçmektedir. İbn Hazm'a göre, Ariusçuluğun kurucusu Arius (250-336), İskenderiyeli bir papazdır ve mezhebin başlıca figürüdür³⁶. Fakat bunun dışında onun hayatı hakkında bilgi vermemekte; onun düşünceleri, faaliyetleri ve etkileri ile ilgilenmeyi ön plana almaktadır.

İbn Hazm'ın düşüncesine göre Ariusçuluk, "mücerret tevhid" tezini ileri süren bir Hıristiyan mezhebidir. Ariusçuluğuk daha çok Kristoloji ekseninde yoğunlaşmıştır. Bunu İbn Hazm şöyle ifade eder:

Hıristiyan mezheplerinden birisi de Ariusçuluktur. Arius, İskenderiye'de piskoposu idi. O mücerret (içerikten yoksun) bir tevhid inancına sahip olup İsa peygamberin Tanrı tarafından yaratılmış bir kul ve gökleri ve yeri kendisi vasıtasıyla yarattığı bir kelime olduğunu öne sürmekte idi. Arius, Konstantınıyye'nin kurucusu olup Hıristiyan dinini kabul eden ilk Bizans imparatoru olan Konstantin zamanında yaşamıştır. O (imparator), Arius mezhebine bağlı bulunmakta idi³⁷.

Ariusçuluk mezhebine göre Hz. İsa yaratılan bir kul ve Tanrı'nın kelimidir. Burada İbn Hazm'ın Ariusçuluğun görüşünü "mücerret tevhid" olarak değerlendirmesi Kur'an'ın ilgili ayetleri ile kurmuş olduğu bağlantıya dayanmaktadır³⁸. İbn Hazm'ın Ariusçuluğa atfen yukarıda alıntıladığımız pasajındaki görüşler gerçekten de Kuran-ı Kerim'in İsa Mesih'le ilgili açıklamalarıyla örtüşmektedir. Yine Ariusçuluk mezhebinde bir uyarıcı, daha doğ-

peygamberleri konusunda kabul ettiğini detaylı olarak açıklamaktadır. İbn Hazm, *el-Fısal*, I/118.

³⁶ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/64.

³⁷ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/64.

³⁸ " يا أهل الكتاب لا تغلوا في دينكم ولا تقولوا على الله إلا الحق إنما المسيح عيسى ابن مريم رسول الله و كلمته ألقاها إلى مريم و روح منه فأمّنوا بالله و رسله و لا تقولوا ثلاثة انتهوا خيراً لكم إنما الله إله واحد سبحانه أن يكون له ولد له ما في السموات و ما في الأرض و كفى بالله وكيلاً لن يستنكف المسيح أن يكون عبداً لله و لا الملائكة ولد له ما في السموات و ما في الأرض و كفى بالله وكيلاً لن يستنكف عن عبادته و يستكبر فسيحشرهم إليه جميعاً". Kur'an-ı Kerim, IV/170-171.

rusu “*Paraklit*”in geleceğine dair bir inanç da canlı olarak bulunmaktadır. Bu yüzden İbn Hazm, onların bu nedenle “Tanrım, insanlara öğretmek için Adamoğlu beşer Paraklit gönder” diye dua ettiklerini nakletmektedir³⁹.

İbn Hazm, Ariuşçuluğun tarih sahnesine çıkış zamanı ile ilgili bilgi vermek yerine, mezhebin oluşum yüz yılını tesbit etmektedir. Zaten kurucusunun hayat hikayesinden de mezhebin oluşum zamanı çıkarılabilir. İbn Hazm, bu mezhebin İstanbul’u kuran ve Roma krallarından Hıristiyanlığı ilk kabul eden I. Konstantin zamanında ortaya çıktığını dile getirmektedir.

İbn Hazm, Ariuşçuluk mezhebinin yayılma bölgesi ve müntesiplerinin sayısı hakkında bilgi vermemekle birlikte, yaptığı atıflar ve değerlendirme kontekstinde mezhebin yayıldığı bölgeler ve kitlesel çevresi hakkında fikir sahibi olunabilir. Söz gelimi I. Konstantin’in Ariuşçuluk mezhebine mensup olduğunu ifade etmektedir. Öyleyse I. Konstantin zamanında Ariuşçuluk mezhebi Krala kadar ulaşabildiğine göre, Roma’da yaygın olduğunu varsaymak mümkündür⁴⁰.

Kuşkusuz İbn Hazm’ın bu mezhep hakkında verdiği bilgilerle kendisinden sonrakileri etkilediği görülmektedir. Nitekim İbn Teymiyye, İbn Hazm’ın eserine atıf yaparak Ariuşçuluk hakkındaki bilgileri aynen nakletmiştir⁴¹. İbn Hazm’ın bu mezhep hakkında verdiği bilgileri, başka İslam düşünürlerinin metinlerinde de görmek mümkündür⁴².

B. Bulyaniyye/Pavlusizm

Hıristiyanlığın çok sayıdaki grup veya mezheplerinden bir de Bulyaniyyedir. İbn Hazm’ın, “*Hıristiyanlardan Bulyaniyye*” şeklinde-

³⁹ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/133.

⁴⁰ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/64.

⁴¹ “ مخلوق وأنه كلمة الله منهم أصحاب أريوس وكان قسيسا بالاسكندرية ومن قوله التوحيد المجرد وأن عيسى عبد من تتصر من ملوك التي بها خلق السماوات والأرض وكان في زمن قسطنطين الأول باني القسطنطينية وأول ل الروم وكان على مذهب أريوس هذا”. İbn Teymiyye, “*el-Cevabu’s-Sahih li-men beddele Dine’l-Mesih*”, (tah. Ali b. Hasan Nasir, Abdülaziz b. İbrahim el-Askeri, Hamdan b. Muhammed el-Hamdan), Riyad 1999/1419. 4/84–85.

⁴² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazar, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/191.

ki ifadesinden kalkarak, bu isimde bir Hıristiyan mezhebinin var olduğu söylenebilir. Ancak İbn Hazm'ın, Bulyaniyye olarak ifade ettiği Pavlusizm, Bulkaniyye olarak istinsah edilmiştir⁴³. Nitekim diğer bazı İslami literatürde de bu mezhebin adı "Bulyaniyye" olarak geçmektedir. Özellikle İbn Teymiyye *el-Cevabu's-Sahih li-men beddele Dine'l-Mesih* adlı eserinde bu Hıristiyan mezhebine işaret etmekte ve "Bulyaniyye" olarak belirtmektedir⁴⁴. Bu mezhebin isminin, kurucusunun isminden türediği anlaşılmaktadır. İbn Hazm, mezhebin kurucusunu Pavlus Şemşâtî olarak belirtmiştir⁴⁵. Mezhebin adı, ilgili İslam literatüründe "Bulkaniyye" şeklinde değil de, "Bulyaniyye" olarak yer almaktadır. "Bulyaniyye" kelimesinin, aslında Pol şeklinde ifade edilen Pavlus kelimesinin Arapçalaşmış bir hali olduğunu düşünmek de mümkün görünmektedir. Öyleyse, İbn Hazm'ın mezhebin adını "Bulkaniyye" olarak ifade ettiğini kabullenmek yerine, bunu bir istinsah hatası olarak görmek daha gerçekçi görünmektedir.

Yine İbn Teymiyye, Şamşâtî kelimesinin Arapça kullanımı veya "es-Simyâtiyye" şeklinde bir Hıristiyan mezhebin varlığına dair bilgi vermektedir⁴⁶. es-Simyâtiyye, aslında Şamşâtî mezhebinin bir tür değişik telaffuzu ve yazılış şeklidir. Dolayısıyla bu mezhebin adının, kurucusu Pavlus Şamşâtî'nin ismine veya bölgesine nisbetle oluşturulduğu ifade edilebilir. Mezhebin, kurucusunun ismine nisbet edilerek zikredildiği yerde, bölgesine nisbet edilerek oluşturulan ismin geçmemesi ise aynı mezhebin değişik şekillerde dile getirilmesini akla getirmektedir.

İbn Hazm, Bulyaniyye mezhebinin kurucusu Pavlus Şemşâtî'nin⁴⁷ Hıristiyanlığın zuhurundan önce Antakya'da Patrik

⁴³ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/261. "البولقانية"

⁴⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 4/204. 221. "البوليانية"

⁴⁵ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/64.

⁴⁶ "فيه ثم اختلفت النصارى فيه وصاروا أحرابا كثيرة جدا كاننسطوري واليعقوبية والملكية والباروية والمهانية والسمياطية وأمثال هذه الطوائف". İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 2/165.

⁴⁷ Pavlus Samsatli, piskopos (Samsat 200'de doğr. –öl. 273'ten sonra) 260'ta Antakya piskoposu idi. İsa'nın düpedüz insan olduğunu ileri süren öğretisi yüzünden, 264–269 arasında Antakya'da birçok sinodun toplanmasına yol açtı. Павел Самосатский - (3 в.) - епископ Антиохийский в 260-х гг.; его учение, отрицавшее божественную природу Иисуса Христа, было

olduğundan bahsetmektedir⁴⁸. Bize göre buradaki “Hıristiyanlığın zuhurundan önce Antakya’da Patrik olduğu” şeklindeki ifade, İstanbul’da Hıristiyanlığın resmi kabulünden önce olduğu şeklinde anlaşılmalıdır⁴⁹. Çünkü bunun aksini ileri sürmek mümkün görünmemektedir. Çünkü önemli Hıristiyan merkezlerinden birisi olan Antakya Patrikliği daha sonra müesseseseleşmiştir.

İbn Hazm’ın bu mezheple ilgili bir diğer ifadesi ise Bulyaniyye mezhebinin kurucusunun Şemsâtî⁵⁰ veya Şemsâtlı olduğu şeklindeki ifadesidir. Bizans’dan sonra Arapların eline geçen, Hz. Ömer zamanında Şimşat (Şümişat) adını almış olan ve Arapça literatüre Şimşat olarak geçen Samsat’ın eski adı Samosata-Sumaysat olup en eski yerleşim bölgelerinden birisidir. Samsat, Türkiye Cumhuriyetinin sınırları içinde olup, 1960’da ilçe merkezi haline getirilerek Adıyaman iline bağlanmıştır. İbn Hazm’ın diğer mezhep kurucularının sadece isimlerini zikretmekle yetindiği halde, burada hem kurucunun hem de bölgenin isminin belirtmesi, muhtemelen Hıristiyanlığın mimarı sayılan Pavlus’la karışıklığa yol açmama düşüncesiyle alakalıdır.

İbn Hazm’ın Bulyaniyye mezhebi ile ilgili açıklaması şöyledir:

Samsatlı Pavlus, Antakya patriği idi. O doğrudan doğruya tanrının tek Tanrı olduğunu, İsa’nın da öteki peygamberler

осуждено как ересь на Антиохийском соборе (268). Bu mezhep Антиринитарный olarak ta bilinir.

⁴⁸ İbn Hazm, *el-Fasil*, I/64.

⁴⁹ İmparator Büyük Konstantin M. 324 yılında İstanbul’a ‘Konstantinopolis=Konstantinople’ diyerek kendi adını vermiştir. M. 313’te yayınladığı Milano Fermanı ile Hıristiyanlığı serbest din, sonra da resmî din olarak ilân etmiştir(320). M. 330’da İstanbul’un, Doğu Roma’nın (Bizans’ın) merkezî yapılmasıyla gerek protokol, gerekse siyasî otorite zorunluluğu sebebiyle piskoposluk, İstanbul Konsil’inde (381) ‘patriklik’, Kadıkoy Konsil’inde de (451) ‘ekümenik patriklik’ statüsüne kavuşturulmuştur.

⁵⁰ Şמשاط: بكسر وأوله وسكون ثانيه وشين مثل الأولى واخره طاء مهملة . مدينة بالروم على شاطئ الفرات شرقها بالوية وغربها خربت وهي الآن محسوبة من أعمال خربت . قال بطليموس مدينة شمشاط طولها إحدى وسبعون درجة وثلاثون دقيقة وعرضها سبع وثلاثون درجة وخمسون دقيقة طالها النعام بيت حياتها الجدي تحت ثلاث عشرة درجة من السرطان يقابلها مثلها من الجدي بيت ملكها مثلها من الحمل عاقبتها مثلها من الميزان وهي في الاقليم الخامس . قال صاحب الزيج طول شمشاط اثنتان وستون درجة وثلاثون وعرضها ثمان وثلاثون درجة ونصف وربع، وشمشاط الآن خراب ليس بها إلا أناس قليل وهي غير سميساط هذه بسنين مهملتين وتلك بمعجتين وكلاهما على الفرات إلا أن ذات الإهمال من أعمال الشام وتلك في طرف أرمينية . قيل سميت بشمشاط بن اليفز بن العلم “سام بن نوح عليه السلام لأنه أو ل من أحدثها، وقد نسب إليها قوم من أهل العلم

Buldan, Beyrut 1957. 3/362.

gibi Tanrı'nın kulu ve resulü olduğunu öne sürüyordu. Ona göre Tanrı, Meryem'in karnında İsa'yı erkekle münasebette bulunmaksızın yaratmıştı. İsa bir insandı ve onda asla tanrılık yoktu. (Samsatlı Pavlus) şöyle diyordu: 'Kutsal Ruh ve Söz/Logos kelimelerinin ne anlama geldiğini bilmiyorum'⁵¹.

Ebu Muhammed İbn Hazm, Bulyaniyye mezhebinin genel olarak Hıristiyanlığın İsa hakkındaki kredosuyla ilgili olarak, "Muhakkak O, Hz. Meryem'in hamileliğinde Allah'ın yarattığı Âdemî bir kuldur"⁵² şeklindeki açıklamalarına yer vermiştir. Samsatlı Pavlus ve ona uyanlar, İsa'nın bakire Meryem'den Kutsal Ruh'un müdahalesiyle mucizevî bir şekilde doğmasına rağmen yalnızca bir insan olduğunu ileri sürerken diğerleri babanın bizzat oğulda tezahür ettiğini kabul etmektedir⁵³. Nitekim bu konuyu İbn Patrik şöyle anlatır: "Onlar Mesih'in bir insan olduğunu, özü gibi bizlerden birisi olup, Tanrı tarafından yaratıldığını kabul etmekte idiler. Onlara göre oğul Meryem'den meydana gelmişti. Ve Tanrı tarafından beşerî özün ilahi nimete eşlik ederek kurtarılması için seçilmişti. Onda tanrısal irade ve muhabbet vardı. Bu yüzden Allah'ın oğlu adını almıştır. Yine onlar Tanrı'nın bir tek cevherden, bir tek uknumdan ibaret olduğunu öne sürüyor ve tanrıya üç ad veriyorlardı, ne söze ne Ruhülkudüs'e inanıyorlardı. Bu görüşü Antakya patriği olan Pavlus Samsatî ortaya atmıştı. Bunun peşinden gidenlere Pavlusizm adı verilir"⁵⁴.

Bulyaniye mezhebinin bir başka özelliği, bir uyarıcı, daha doğrusu "Paraklit" beklemesidir. Bundan dolayı İbn Hazm, bu mezhep mensuplarının, "Tanrım, insanlara öğretmek için Âdem oğlu beşer Paraklit gönder" diye dua ettiklerini nakletmektedir⁵⁵.

Şehristanî de, *el-Milel ve'n-Nihal* isimli eserinde İbn Hazm ile aynı görüşü paylaşmaktadır⁵⁶. Şimşatî mezhebi, Pavlus eş-

⁵¹ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/64.

⁵² İbn Hazm, *el-Fısal*, I/261.

⁵³ Mehmet, Aydın, "Mezhepler ve Tarikatlar", D.İ.A. 17/354.

⁵⁴ Ebu Zehra, *age.*, s. 259.

⁵⁵ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/133.

⁵⁶ "وبوطنوس وبولس الشمشاطي يقولان : إن الإله واحد وإن المسيح ابتداء من مريم عليها السلام وإنه : عبد صالح " . Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/225.

Şimşatî'ye tabi olanlardır. Pavlus eş-Şimşatî ise, 260 yılı civarında Antakya Piskoposu idi. O, Mesih'in ulûhiyetini inkâr ediyor ve onun beşer olduğunda ısrar ediyordu. Daha sonra bu mezhep, Bulyaniyye mezhebi olarak bilindi⁵⁷. Daha sonraki İslam düşünürlerinin metinlerinde yer alan Pavlus el-Şimşatî, İbn Hazm'ın zikrettiği şekilde tanıtılmıştır. Öyle ki, İbn Hazm'dan olduğu gibi aktarıldığı dahi söylenebilir⁵⁸.

C. Makedonius

İbn Hazm, Hıristiyan mezhepleri arasında Makedonius isminde bir hareketin varlığını açıkça ifade etmiştir⁵⁹. Daha önce de belirtildiği gibi Hıristiyan hareketleri, genellikle adını kurucusundan almıştır. Makedonius⁶⁰ hareketi de ismini kurucusu veya fikir kaynağı olan Makedonius'dan almıştır. İbn Hazm, İstanbul'un kurucusu Konstantin'in oğlu Konstantin zamanında İstanbul Patriği olan Makedonius'un düşünceleri etrafında oluşan mezhebe, kurucusuna nispetle bu adı vermektedir.

İmparator baba I. Konstantin ve oğul II. Konstantin de Makedonius mezhebini değil, Ariusçuluk mezhebini benimsemişlerdir. Yine İbn Hazm, bu mezhebin esas düşüncesini "*mücerret tevhid*" olarak ifade etmiştir. Mezhep Hz. İsa'yı diğer peygamberlerden biri gibi, Allah'ın yaratılmış kulu ve nebisi olarak görmektedir. Şüphesiz İsa Kutsal Ruh ve Tanrı'nın kelimesidir. Kutsal Ruh ve kelimenin her ikisi de yaratılmıştır⁶¹. Makedonius mezhebi mensuplarının, Bulyaniler gibi, bir uyarıcı, yani "*Paraklit*" bekle-

⁵⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih li-men beddele Dine'l-Mesih*, (tah. Ali b. Hasan Nasir, Abdülaziz b. İbrahim el-Askeri, Hamdan b. Muhammed el-Hamdan) Riyad 1999/1419. 221.; İbn Teymiyye de Pavlus eş-Şimşatî'nin mezhebi hakkında bilgi vermektedir. İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih li-men beddele Dine'l-Mesih*, 84. el-Cevziyye, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, s. 231.; Butrus b. Bulus Büstani, *Dairetü'l-Maarif: Kamusu am li-Kulli Fen ve Matleb*, Darü'l-Maarif, Beyrut [t.y.], I-XI. 5/704-705.

⁵⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazar, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/191. Ali Abdulvahid Vafi, *el-Esfarü'l-Mukaddise fi'l-Edyani's-Sabika li'l-İslam*, Daru Nahdati Mısır, Kahire 1984.

⁵⁹ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/65.

⁶⁰ Cilacı, *Osman, Dinler Ve İnançlar Terminolojisi*, s. 227.

⁶¹ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/65.

dikleri, İbn Hazm'ın verdiği bilgiler arasında yer almaktadır. Bundan dolayı İbn Hazm, onların da, tıpkı diğerleri gibi dua ettiklerini ve "Tanrım, insanlara öğretmek için Ademoğlu beşer Paraklit gönder" dediklerini özellikle belirtmektedir⁶².

Şehristanî de *el-Milel ve'n-Nihal*'de Makedoniusçuluk hakkında, özellikle itikadî görüşleri hakkında açıklamalarda bulunmaktadır⁶³. İbn Taymiyye⁶⁴ ve diğer Müslüman yazarların konu hakkındaki malumatının büyük ölçüde İbn Hazm'a dayandığını da belirtmek gerekir. Hatta bazı müellifler neredeyse bütünüyle İbn Hazm'dan alıntı yapmış gibidir⁶⁵.

D. Berberîlik

İbn Hazm, Hıristiyan mezhepleri arasında, farklı görüşleri olan ve ulusal nitelik taşıyan Berberî mezhebinden de bahseder⁶⁶. Berberî adı, eski Yunan kaynaklarında Barbaroi, Latin kaynaklarında Barbari (barbar) olarak geçmektedir. Yunan ve Latin dünyasının dışında oldukları için burada yaşayan halk da bu adla anılmıştır⁶⁷. Bu kelime Arapçaya berberî şeklinde geçmiştir. Kökeninden de anlaşılacağı gibi berberî kelimesi, bir kişinin düşüncesi çerçevesinde oluşan bir mezhep değildir; tam tersine bir gruba verilen isimdir. Çünkü Hıristiyanlığı kabul eden bir grup Berberîye inançlarından dolayı bu ismin verildiğini akla daha yakın görünmektedir. Nitekim Hıristiyanlığın yayılma çağında Kuzey Afrika'da yerleşik bir hayat süren Berberîler bu dini kabul etmiştir. Mısırlı rahipler vasıtasıyla yayılan Hıristiyanlık iç kısımlara sokulamamış, ancak merkezden uzak yerlerde tutunabilmiştir.

⁶² İbn Hazm, *el-Fısal*, I/133.

⁶³ "وزعم مقدانيوس أن الجوهر القديم جوهر واحد أقنوم واحد له ثلاث خواص واتحد بكليته بجسد عيسى بن مريم". Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/227.

⁶⁴ وكان من قول مقدونيوس هذا التوحيد المجرد وأن عيسى عليه السلام عبد مخلوق إنسان نبي رسول كسائر الأنبياء فاتفقوا القدس والكلمة مخلوقان خلق الله كل ذلك عيسى هو روح القدس وكلمة الله وأن روح "عليهم السلام وأن قال فمن المجمع الثاني إلى المائة والخمسين أسقفا المجتمعين بمدينة قسطنطين على لعن مقدونيوس فلعنوه وأشباعه "ولعنوا مقدونيوس إلى هذا المجمع المائتين أسقفا المجتمعين بأفسس على نسطورس إحدى وخمسون سنة", İbn Taymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 4/248.

⁶⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazar, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/191.

⁶⁶ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/56.

⁶⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Berberîler", D.İ.A. V/478.

Bu mezhebi diğer mezheplerden ayıran temel fark, Tanrı dışında Hz. İsa ve Annesi Meryem'i de ilah olarak kabul ediyor olmasıdır⁶⁸. Nitekim Berberîler, hakim sınıfın yani Bizanslılar'ın mensup olduğu Hıristiyanlığa pek fazla rağbet etmemişlerdir. Kuşkusuz Berberîler'in kendilerine has özellikleri Hıristiyanlık ile ilgili inançlarına da yansımıştır⁶⁹. Daha önce ortaya çıkmış olan bu mezhep ile ilgili bilgilerin, İbn Hazm'a ulaşmış olduğu anlaşılmalıdır; onun yaşadığı dönemde ise muhtemelen etkinliğini yitirmiştir. Çünkü bu mezhep, İbn Hazm'ın açıklamalarında telef olmuş bir fırka olarak geçmektedir⁷⁰.

Gerçekten de İbn Hazm'ın, eserinde bu mezhep hakkında çok kısa bilgi vermesi, bu durumun doğruluğunu göstermek için önemli bir kanıttır. Dahası, bu mezhep hakkında elimizdeki kaynaklarda da pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Sadece İbn Teymiyye, “*el-Cevabu's-Sahih li-men beddele Dine'l-Mesih*” adlı eserinde Berberî mezhebi hakkında bilgi vermektedir ki, bu bilgi de İbn Hazm'ın eserinden aynen aktarılmıştır. Hatta İbn Teymiyye'nin kendisi bu durumu dile getirmektedir⁷¹. Bununla birlikte, İbn Teymiyye, Berberî mezhebinin veya diğer bir ifade ile Tanrı dışında Hz. İsa ve Annesini ilah olarak kabul eden bir mezhebin adını zikretmektedir. İbn Teymiyye, bu mezhebin ismini “*el-Meryemâniyye*” olarak açıklamış⁷² ve bu mezhebin Hıristiyan mezheplerinden birisi olduğunu zikretmiştir⁷³. Söz konusu mezhebe Meryemiler anlamına gelen “*Meryemiyyun*” da denilmektedir⁷⁴. İbn

⁶⁸ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/56.

⁶⁹ Hakki Dursun Yıldız, “*Berberîler*”, D.İ.A. V/482.

⁷⁰ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/56.

⁷¹ “İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 4/86. İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 4/86.

⁷² “İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 4/256. İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 4/256.

⁷³ “İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 2/165. İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 2/165.

⁷⁴ “İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 4/220. İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 4/220.

Kayyum el-Cevziyye de, eserinde İbn Teymiyye gibi “*Meryemâniyye*” ifadesini kullanmıştır⁷⁵.

İbn Teymiyye, bu itikada sahip mezhebin varlığı, oluşumu ve ismi hakkındaki bilgilerin İbn Hazm’ın eserlerinde geçtiğini belirtmektedir. İbn Teymiyye’nin, Berberîlik veya Meryemâniyye’nin düalist Tanrı tasavvurunun Arap toplumunda da var olduğu görüşüne kani olduğu da düşünülebilir. Çünkü o, Kur’an-ı Kerim’de de Hristiyan Arapların bu anlayışı benimsediğine ilişkin bilgilerin bulunduğunu ifade etmektedir⁷⁶. Şunu da belirtmeliyiz ki, İbn Teymiyye’nin “el-Cevabu’s-Sahih li-men Beddele Dine’l-Mesih”ini tahkik edenler, Berberi mezhebinin aynı zamanda Meryemîler olarak da ifade edildiğini söylemektedirler⁷⁷.

Yukarıda belirtilen bilgiler ışığında iki Tanrı kabul edenlerin veya Mesih ve Meryem’in de Tanrı olduğuna inananların şu gruplar olduğu tesbitini yapmak mümkündür:

1. İbn Hazm’ın zikrettiği Berberî mezhebi.
2. İbn Teymiyye ve el-Cevziyye’nin zikrettiği Meryemîler.
3. Kur’an-ı Kerim’de geçtiği üzere Mesih ve annesini Tanrı olarak kabul edenler.

Bu grupların hepsinin tek bir mezhebi mi yoksa her birinin ayrı bir oluşumu mu ifade ettiği hususunda yeteri kadar bilgi bulunmadığı için kesin bir değerlendirme yapmak mümkün görünmemektedir. Ancak Hristiyan tarihi irdelendiğinde Mesih’in annesi Meryem’in, Tanrı mı yoksa Tanrıyı taşıyan bir insan mı olduğu tartışması, daima var olagelmıştır. Bu tartışmalar ekseninde Hristiyanlıkta Meryem incelemeleri anlamında “Marioloji” diye bir disiplin oluşmuştur. Yine Hristiyanlığın tarihi sürecine baktığımızda, Mesih’nin annesi Meryem’in “*Theotokos*” (Tanrı taşıyan)

⁷⁵ “من يقول : المسيح ومريم الإهان من دون الله وهم المريمائية”. el-Cevziyye, *Hidâyetü’l-Hayârâ*, s. 235.

⁷⁶ Kur’an-ı Kerim, 5/116–117. Bu ayetin değişik yorumu hakkında, Fahrüddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, Ankara 9/292–293.

⁷⁷ “هذه الفرقة يطلق عليها البربرانية و يسمون المريميين”. İbn Teymiyye, *el-Cevabu’s-Sahih*, 2 dipnot, 4/220.

veya “*Anthropotokos*” (insan taşıyan) olup olmadığı hususunda bir konsilin toplandığı da görülmektedir. Efes'te 431 yılında toplanmış olan ve Meryem'le ilgili akideyi ele alan konsil, tarihe Efes Konsili olarak geçmiştir.

Öte yandan Mütevelli Yusuf Şelebi *Edva ale'l-Mesihyye* isimli eserinde Hıristiyan mezheplerini üç merhaleye ayırdıktan sonra, ilk merhaleyi de iki gruba ayırmıştır. Bunlardan birincisini “*Muwehhidûn*”, ikincisini ise, “*Müellihûn*” şeklinde nitelendirmiştir. Yusuf Şelebi, söz konusu Berberîye mezhebini “*Müellihûn*” grubundan saymış ve Mesih ve annesi Meryem'in ilah olduğuna inanan bir grup olarak tavsif etmiştir⁷⁸.

E. Melkaiyye

Melkaiyye mezhebi aforoz edilmemiş, tam tersine aforoz eden bir mezheptir. Çünkü bu mezhep, daima siyasî otoriteye yakın olmuştur. İlginçtir ki, Melkanî mezhebi, ismini Kral anlamına gelen ve “mlk” kökünden türeyen Melik'den almıştır. Bundan dolayı da İstanbul Krallığının oluşturduğu ruhanîlerin kral yanlısı bir mezhebi olduğu söylenebilir.

İbn Hazm, Habeş ve Nevbe Krallığı, Afrika Hıristiyanları, Sikilliye (Sicilya)⁷⁹, Endülüs ve Şam'daki mezheplerin dışındaki bütün Hıristiyan Krallığının, Melkanî mezhebinin müntesipleri ve yayılım bölgesi olduğunu zikretmektedir.⁸⁰ Yazarın bu görüşünden de anlaşılacağı üzere Hıristiyanların büyük çoğunluğu, Melkânî mezhebine mensuptur.

İbn Hazm, Melkanî mezhebi müntesiplerinin Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olmak üzere üç uknumdan oluşan (teslîs) bir Tanrı'ya inandıklarını kaydetmektedir⁸¹. Yine bu üç uknumdan her birinin de aynı derecede ezeli veya yok olmayan nitelikte olduğunu da ilave eder. Üç uknumun biri olan Oğul İsa, tüm yönüyle tam Tanrı

⁷⁸ Mütevelli Yusuf Şelebi, *Edva ale'l-Mesihyye*, 2. bs. ed-Darü'l-Kuveytiyye, [y.y.] 1973. s.122–123.

⁷⁹ “صقلية: جزيرة من جزر البحر الأبيض المتوسط مقابلة لأفريقيا”. Yakut, *Mu'cemu'l-Buldan*, Beyrut 1957. 3/416–419.

⁸⁰ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/65.

⁸¹ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/134.

ve insan olup, iki sıfatının biri diğerinden ayrı değildir. Şüphesiz insanlık O'nun haça gerilen ve öldürülen yönü olup, O'ndaki tanrılık bundan bir zarar görmemiştir. Meryem, tanrı ve insan doğurmuştur. Bu bakımdan bu iki unsur Tanrı'nın oğlunda tek bir şeydir⁸².

İbn Hazm, Melkitlerin teslis anlayışını belirttiikten sonra, bu inancın eleştirisine geçer. Ona göre, teslis çelişkilerle doludur ve delillendirilemez. Melkit Hıristiyan doktriniyle ilgili eleştirisini, bazı Hıristiyan düşünürlerin görüşleri üzerinde derinleştiren İbn Hazm, "Allah'ın hayat ve ilim sahibi olması gerekir. Allah'ın hayatı ruh, ilmi de oğuldur"⁸³ şeklindeki delili kuvvetli bulmamaktadır. Bu bağlamda bazı alıntılar yapar ve teslis görüşünün İncil'deki ifadelerle de çeliştiğini belirtir ve "Rab İsa, onlara bu sözleri söyledikten sonra göğe alındı ve Tanrı'nın sağında oturdu"⁸⁴, "O günü ve o saati, ne göklerdeki melekler, ne de Oğul bilir, Baba'dan başka kimse bilmez"⁸⁵ vasıflanamayacağını⁸⁶, İncillerde veya başka kitaplarda "oğul"un ilim olduğuna dair bir bilginin bulunmadığını ifade eder. Yine bazı Melkit düşünürlerin, oğul kelimesi üzerinde yaptıkları yorumun Latince'nin bir gereği olduğunu iddia ettiklerini belirten İbn Hazm, Latince'ye göre "Şüphesiz ilim, Tanrı'nın oğludur" dendiğini belirttiklerini nakletmiş ve bu yorumun İncil'e tatbik edilemeyeceğini savunmuştur. Çünkü İbn Hazm, İncil'in, İbraniceden Süryaniceye nakledildiği, İbranice'de ise Melkit düşünürlerinin "Üç, çift ve tek'i içinde toplar. Böylece üç rakamı, sayıların en mükemmelidir. Bunun için Allah'ın da Üç'le ifadesi gerekir. Çünkü O, en son Kemal'dir" şeklindeki görüşlerinin tutarlı olmadığını iki şekilde gösterir:

1. Allah, Kemal ve Tamam'la vasıflanamaz. Çünkü Tamam ve Kemal'de noksanlık vaki olur. O'nun manası bir şeyi diğer bir şeye

⁸² İbn Hazm, *el-Fısal*, I/65.

⁸³ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/66.

⁸⁴ Markos, 16/19.

⁸⁵ Markos, 13/32.

⁸⁶ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/66.

izafedir. Eğer o olmazsa, noksan olur ve bu durumda da tamamlığın anlamı kalmaz.

2. Üç'ten sonraki sayılar, Üç'ten daha tamdır. Çünkü o sayı, ya çift çift bir araya gelir, yahut çift çift .. + 1 (tek) olabilir"⁸⁷.

İbn Teymiyye'nin, Melkânî mezhebi hakkındaki bilgilerinin İbn Hazm'a dayandığını söyleyebiliriz⁸⁸.

F. Nesturîlik

İbn Hazm'a göre, Nesturîlik mezhebi ismini kurucusundan alan bir Hıristiyan fırkasıdır. Yani onlar, Konstantin Patriği Nestur'a tabi olanlardan ibarettir⁸⁹. İbn Hazm, Nesturîlerin de Melkânîler gibi teslis inancını benimsediklerini ifade eder⁹⁰. Bu bakımdan Nesturîler inanç esasları itibariyle Melkânîler ile aynı görüştedirler. Ancak bir ayrıntı olarak Nesturîlere göre Meryem İlah doğurmuş, sadece insan doğurmuştur. Buna karşılık Tanrı insan doğurmamıştır. Tam aksine Tanrı ilah doğurmuştur⁹¹.

İbn Hazm haklı olarak Nesturi kristolojisini Melkit doktrini ile aynı paralelde gördüğü için sadece Melkit doktrininin reddiyle iktifa etmiş ve Nesturiliğin esas özelliklerini, tarihi gelişimine uygun olarak doğru bir şekilde belirtmiştir. Bununla birlikte İbn Hazm, Nesturi kristolojisini, "ebedi olan şey, muhdes olan insan tabiatına geçemez. Muhdes de İlah'a dönüşemez" diyerek reddetmiş ve neticede insanın, İlah'a mekân yakınlığında komşu olamayacağını; insanın da İlah'a varlığı taşımasının imkânsız olduğunu belirterek çok özlü şekilde Nesturi doktrinini eleştirmiştir⁹².

⁸⁷ Mehmet Aydın, Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler Ve Tartışma Konuları, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Konya 1989. s. 135.

⁸⁸ الملكانية وهي مذهب جميع ملوك النصارى حيث كانوا حاشا الحبشة والنوبة ومذهب عامة أهل كل مملكة النصارى حاشا النوبة والحبشة وهو "مذهب جميع نصارى إفريقيا وصقلية والأندلس وجمهور الشام وقوله م أن الله تعالى عن قولهم ثلاثة أشياء أب وابن وروح القدس كلها لم تنزل وأن عيسى إله تام كله وإنسان تام ليس أحدهما غير الآخر وأن الإنسان منه هو الذي صلب وقتل وأن الإله منه لم ينله شيء من ذلك وأن "مریم ولدت الإله والإنسان وأنهما معا شيء واحد ابن الله تعالى الله عن كفرهم 4/86-87.

⁸⁹ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/65.

⁹⁰ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/134.

⁹¹ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/65.

⁹² İbn Hazm, *el-Fısal*, I/70; Mehmet, Aydın, Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler Ve Tartışma Konuları, s. 147.

Ayrıca İbn Hazm Nesturî mezhebinin yayılım çerçevesini de genel biçimde tasvir etmiştir. O, mezhebin Irak'ta, özellikle de Musul kentinde yaygın olduğunu ifade etmekle birlikte Farslar aasında ve Horasan civarında da kısmen yayıldığını söylemiştir⁹³.

Daha önce de sıklıkla belirtildiği gibi İbn Hazm, Hıristiyan tarihi konusunda kendisinden sonra gelen İslam düşünürlerini etkilemiştir. Nitekim İbn Teymiyye, Nesturî mezhebi hakkında kaynak göstererek İbn Hazm'ın görüşlerini aynen nakletmiştir⁹⁴.

G. Yakubîlik

İbn Hazm'a göre, bu mezhep de ismini kurucusundan almıştır. Yazar, Yakubîleri, İstanbullu (Konstantinli) bir rahip olan Yakup el-Berdânî'ye (501–579) mensup olanlar şeklinde nitelendirmektedir⁹⁵. İbn Hazm, el-Berdânî⁹⁶ nisbesini zikrederek mezhebin kurucusu olan Yakub'un, Yakup isimli diğer Hıristiyan önderlerinden ayırt edilmesini amaçlamıştır. Hatta daha belirginleşmesi için Yakub'u, İstanbullu rahip ve din adamı olarak nitelendirmiştir⁹⁷.

İbn Hazm'ın belirttiğine göre Yakubî mezhebi Mesih'i bizzat Tanrı'nın kendisi olarak görür. "Tanrı öldü, haç gerildi ve öldürüldü. Bu yüzden âlem müdebbirsiz olarak üç gün kaldı. Aynı zamanda Felek de müdebbirsiz kaldı. Sonra Tanrı, önceki hali ile kalktı ve geri döndü. Tanrı muhdis olarak döndü. Şüphesiz Muhdis kadim olarak döndü. Şüphesiz Tanrı, ona hamile olan Meryem'in karnında idi"⁹⁸.

Yakubi doktrininin temel görüşlerini naklettikten sonra bu görüş sahiplerinin akıl ve histen mahrum olduklarını savunan İbn

⁹³ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/65.

⁹⁴ "وقالت النسطورية مثل ذلك سواء بسواء إلا أنهم قالوا إن مريم لم تلد الإله وإنما ولدت الإنسان وأن الله لم يلد تعالى الله عن كفرهم وهذه الفرقة غالبية على الموصل والعراق وفارس وخراسان وهم الإنسان وإنما ولد الإله منسوبون إلى نسطور وكان بطرياركا بالقسطنطينية". İbn Teymiyye, *"el-Cevabu's-Sahih*, 4/87.

⁹⁵ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/66.

⁹⁶ el-Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah (626/1229). *Mu'cemu'l-Buldan*, Dar Sadır Dar Beyrut, Beyrut [t.y.], 3/362.

⁹⁷ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/66. "Süryani Ortodoks Kilisesi, Yakub Baradai'nin 578'de reform yaptığı bir Menofizit kilisedir. Batı Süryani Kilisesi, Monofizit terimleri kullanmaz. Antakya Patrikhanesi günümüzde Şam'da faaliyet gösteriyor".

⁹⁸ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/65.

Hazm, edebi olan İlk'in dönüşüm veya nakille vasıflanmayacağını belirtir. İslami Tevhid inancını dikkate alarak meseleye eğilen İbn Hazm, Allah'ın, Yakubiye'nin isnatlarından münezzehe olduğunu ifade eder ve Yakubiye'nin görüşlerinin doğru olması halinde, İlk'in mahlûk olacağına ve mahlukun ise bir Yaratıcı'ya muhtaç olması gerektiğine dikkat çeker⁹⁹. Yine, Yakubi Monofizitliğine karşı, İlah'ın insana dönüşmesi durumunda Mesih, insandır, İlah değildir. Eğer insan, İlah'a dönüşürse o zaman Mesih İlah'tır, insan değildir. Eğer, Mesih'te her ikisinin de olduğu söylenir ve birinin diğerine dönüşmediği kabul edilirse, o zaman da Yakubi monofizitliğinin kalmayacağını, aksine karşımıza Nesturi kristolojisinin çıkacağını belirterek Yakubiliği eleştiren İbn Hazm, böylece Yakubiliğin Monofizit kristolojisini reddeder"¹⁰⁰.

İbn Hazm, Yakubî mezhebi hakkındaki bilgilerin genel değerlendirmesini yaptıktan sonra mezhebin yayıldığı alanlar veya ulaştığı bölgeler hakkında bilgi verir. Bu mezhep Mısır bölgesine, Nevbe'nin ve Habeşistan'ın tümüne yayıldığı gibi, zikredilen hal-kin krallarına da tesir etmiştir¹⁰¹.

İbn Teymiyye başta olmak üzere İslam düşünürleri¹⁰², Yakubî mezhebi hakkındaki bilgileri tamamiyle İbn Hazm'dan almışlardır¹⁰³.

H. Deysaniyye

İbn Hazm, Hıristiyan heretik kilisesi olan Deysaniyye'den de bahsetmektedir. Ancak yazar Deysaniyye mezhebini Hıristiyan mezhepleri arasında saymamakta, bunun yerine bu mezhebi, benzer itikadî görüşlere sahip olan mezhepler arasında zikretmektedir. Ebu Muhammed İbn Hazm, Deysaniyye mezhebinin genel olarak

⁹⁹ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/66.

¹⁰⁰ Mehmet Aydın, Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler Ve Tartışma Konuları, s. 144.

¹⁰¹ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/65.

¹⁰² "العالم بقي ثلاثة وقالت البعقرية إن المسيح هو الله نفسه وأن الله تعالى الله عن عظيم كفرهم مات وصلب وقتل وأن أيام بلا مدبر والملك بلا مدبر ثم قام ورجع كما كان والله تعالى عاد محدثاً والمحدث عاد قديماً والله تعالى كان في بطن مريم محمولاً به وهم في أعمال مصر وجميع النوبة وجميع الحبشة وملوك الأمثين المنكورتين". İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih*, 4/87-88.

¹⁰³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazar, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/191.

Fail'in iki olduğu şeklinde bir görüş benimsediklerini ifade eder. Bu görüşe göre, 'Hakim olan şer yapmaz', bu yüzden 'alemin tümü iki kısma ayrılmaktadır' ve bunlar hayır ve şerde, erdem ve erdemsizlikte, dirilik ve ölümden, doğruluk ve yalanda olduğu gibi birbirine zıttır¹⁰⁴. İbn Hazm, Deysaniyye, Markuniyye ve Menaniyye mezheplerinin dört elementin (besait) ve tabiatın ezeli olduğuna, müzdemîç olmadığına ve izdimaç olayından sonra alemin oluştuğuna inandıklarını ifade etmektedir.

İbn Hazm, kelamcılarının Deysaniyye mezhebi hakkındaki görüşlerini de değerlendirir. Nitekim kelamcılarının, Deysaniyye mezhebinin kurucusu Deysan'ı, Mani'nin öğrencisi olarak gördüklerini ifade eder. Bunun ise, doğruyu yansıtmadığını belirtir. Bu konuda, Deysan'ın Mani'den önce yaşadığını, Mani'nin kendi kitabında ona yer verip reddettiğini söyleyerek kendi görüşünü temellendirir. Öte yandan Deysan ile Mani arasında hemen hemen bütün konularda görüş birliği olduğunu da söyler. Ancak bir konuda aralarında ihtilaf vardır ki, bu da zulüm konusudur. Zira Deysan, zulmün ölmüş olduğunu savunurken, Mani diri/hayy olduğu görüşündedir¹⁰⁵.

İ. Markûnîlik

İbn Hazm, bu mezhebi Hıristiyan mezhepleri arasında göstermemiş, fakat kendi döneminde Markunîliğin Hıristiyan heretik bir mezhep olarak bulunduğunu ifade etmiştir¹⁰⁶. Yazar bu mezhep hakkında yeteri kadar bilgi vermemekle birlikte, mezhebin kredisine gönderme yapmaktadır. İbn Hazm'a göre Deysaniyye, Markuniyye ve Menaniyye, dört basit tabiatın ezeli olup müzdemîç olmadığı görüşündedir¹⁰⁷. İbn Teymiyye ise, Hıristiyan heretik mezhebi olan Markunîlik hakkında bilgi vermektedir¹⁰⁸.

¹⁰⁴ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/52-53.

¹⁰⁵ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/51.

¹⁰⁶ “ وكذا المسيح عليه السلام ينسب إليه الملكانية قولهم في التثليث وتنسب إليه النسطورية قولهم أيضا وكذلك “اليعقوبية وتنسب إليه المنانية أيضاً قولهم وكذلك المرقونية وهذا برهان ظاهر على كذب جميعهم عليهما بلا شك

İbn Hazm, *el-Fısal*, I/134.

¹⁰⁷ İbn Hazm, *el-Fısal*, I/51, 59, 80, 134.

¹⁰⁸ “ ومنهم من كان يقول بثلاثة آلهة لم يزل صالح وطالح وعدل بينهما وهي مقالة مرقيون وأشباعه وزعموا أن “مرقيون رئيس الحواريين وأنكروا بطرس السليح

J. Marûnîlik

İbn Hazm'ın zikrettiği Hıristiyan mezheplerden birisi de, Marûnîliktir. Ancak İbn Hazm, sadece bu mezhebin ismini zikretmekle ve İncil konusundaki görüşlerinin diğer mezhepler ile müşterek olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Nitekim Ebu Muhammed, Ariusçuluk, Melkanîlik, Nesturîlik, Yakubîlik, Marûnîlik ve Bulyanîlik mezheplerinin İncil konusunda, “*değişik zamanlarda bilinen dört adam tarafından telif edilen dört tarihi kitap olduğu hususunda ihtilaf etmezler*”¹⁰⁹ şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. İncil konusunda diğer mezhepler ile müşterek anlayışı benimseyen Marûnîlik, İsa'nın iki tabiatı ve tek enerjisi bulunduğunu ifade eden monotelizm doktrinini kabul eden Doğu Hıristiyanlarından bir gruptur. Kökleri V. yüzyıldaki Kristolojik problemlere uzanan bir başka önemli mezhep, IV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı ve V. yüzyılın başlarında öldüğü tahmin edilen veya 423 yılı civarında öldüğü sanılan ve Suriye'nin batısındaki Âsi nehri kıyısında Antakya Kilisesi'ne bağlı Keşiş Aziz Marun'un (Maron) kurduğu Marûnîlik'tir. Marûnîler, İsa'da bulunan insanî ve ilâhî iradenin ayrılamayacak şekilde birbirine karışmış olarak bulunduğunu kabul etmeleri dolayısıyla aslında monotelittir¹¹⁰. Bunlar, VII. yüzyılda Marun adlı bir ruhani ile önem kazanmış ve VIII. yüzyıldan sonra Marunîler adıyla biline gelmiştir¹¹¹.

Değerlendirme

İbn Hazm'a göre, tarihi geçmişi bin yıldan fazla olan Hıristiyanlık, yaşadığı dönemdeki tezahürleri itibarıyla, İsa Mesih'in getirdiği dinden kaynaklanan bir gelenek değildir. Aksine ona göre, İsa Mesih'in getirdiği din, Şam vizyonu ile kendine görev verildiğini ileri süren Pavlus tarafından değiştirilmiştir. Nitekim günümüz

¹⁰⁹ İbn Hazm, *el-Fısal*, 1/251.

¹¹⁰ Aydın, Mehmet, “*Mezhepler ve Tarikatlar*”, 17/355.; Taşpınar, İsmail, “*Mârûnîler*”, D.İ.A. 28/71.

¹¹¹ Tümer, Günay-Küçük, Abdurraman, *Dinler Tarihi*, 3. baskı, Ankara 1997, s. 315; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s. 388; Cilaci, *Terminoloji*, s. 231–232.

Hıristiyanlığının temel dogma ve düşüncelerinin arka planında Pavlus'un düşünce ve yorumlarının bulunduğu bilinmektedir.

İbn Hazm'ın Hıristiyan mezhepleri hakkında verdiği bilgiler, günümüze de ışık tutmakta ve pek çok konuyu aydınlatmaktadır. İbn Hazm, Hıristiyan mezheplerinin kurucuları, tarihi gelişimleri ve hangi bölgelere etkili oldukları hakkında bilgi vermekle birlikte, kaynaklarda rastlanamayan bazı mezheplerin görüşlerini de açıklamaktadır. Nitekim İbn Hazm, İsa ve Meryem'i birer tanrı kabul eden Berberî; Hıristiyanlığın ilk zamanında tevhidî savunduğu söylenen Samsatlı Pavlus'un kurucusu olduğu Bulyaniyye/Pavlusizm mezheplerinin tarihi ve inançlarına dair değerli bilgiler vermektedir.

Kaynakça

- Ali Abdulvahid Vafi, *el-Esfarü'l-Mukaddise fi'l-Edyani's-Sabika li'l-İslam*, Daru Nahdati Mısır, Kahire 1984.
- Atâurrahîm, Muhammed, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, (çev. Kürşat Demirci) İnsan Yayınları, İstanbul 1985.
- Aydın, Mehmet, *"Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü"*, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, İstanbul 2004.
- Butrus b. Bulus Büstani, *Dairetü'l-Maarif: Kamusu am li-Kulli Fen ve Matleb*, Darü'l-Maarif, Beyrut [t.y.].
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Dünceler Tarihi II*, (çev. Ali Berktaş), Kabalıcı Yayınlar, İstanbul 2003.
- eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 2. Baskı, I-II. Beyrut 1975.
- Gündüz, Şinasi, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- İbn Hazm, *Cemhiretu Ensâbi'l-Arab*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahiri, *el-Fisalu fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, I-III. (Neşr. Ahmet Şemseddin), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- İbn Hazm, *el-İnkam fi Usuli'l-Ahkam*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatü'l-Asime, Kahire 1970.
- İbn Hazm, *İlmu'l-Kelam ala Mezahibi Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*, thk. Ahmed Hicazi Saka, el-Mektebetü's-Sekafiyye, Kahire 1979.
- İbn Teymiyye, *"el-Cevabu's-Sahih li-men beddele Dine'l-Mesih"*, (tah. Ali b. Hasan Nasir, Abdülaziz b. İbrahim el-Askeri, Hamdan b. Muham-

med el-Hamdan), Riyad 1999/1419.

İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih li-men beddele Dine'l-Mesih*, (tah. Ali b. Hasan Nasir, Abdülaziz b. İbrahim el-Askeri, Hamdan b. Muhammed el-Hamdan) Riyad 1999/1419.

Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler Ve Tartışma Konuları*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Konya 1989.

Sarıçoğlu, Ekrem, *Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005.

Schimmel, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 1999.

Taşpınar, İsmail, "Mârûnûler", D.İ.A. 28/71.

Tümer, Günay-Küçük, Abdurraman, *Dinler Tarihi*, 3. baskı, Ankara 1997.

Christian Sects According to Ibn Hazm

Citation/©: Aşirov, Tahir, (2009). Christian Sects According to Ibn Hazm, *Milel ve Nihal*, 6 (3), 97-123.

Abstract: According to Ibn Hazm, Christianity is not sourced from the basic teaching of Jesus; rather it is a kind of fabricated tradition in terms of the teachings of Paul who claimed to have a vision in Damascus. The information about several Christian sects given by Ibn Hazm is of still significance due to their function of shedding light on some scholarly questions.

Key Words: Ibn Hazm, Christianity, Paul, Christian sects, Jesus.

